

شمعی دیگر در انجمن‌های ادبی

حسین مسرت*

تذکره شمع انجمن: نواب صدیق حسن خان بهادر، به کوشش محمد کاظم کهدویی، یزد: دانشگاه یزد، ۱۳۸۶، وزیری، ۹۸ ص.

چکیده

مقاله بررسی تذکره‌ای است هندی که توسط امیرالملک سید محمد صدیق حسینی قنوجی نوشته شده. در این تذکره محمد صدیق از ۹۷۸ شاعر معاصر خود یاد کرده و آنان را معرفی می‌نماید. نام تذکره شمع انجمن است که در هند به چاپ رسیده. در این تذکره سخنوران به ترتیب الفبا ذکر شده‌اند. مقاله می‌کوشد در کنار ذکر ویژگی‌های این تذکره به نقاط قوت و ضعف آن نیز اشاره نماید و آن را مورد بررسی قرار دهد.

کلیدواژه: شمع انجمن، چاپخانه شاهجهانی، محمد صدیق، تاج الاقبال، محمد کاظم کهدویی.

از سلسله تذکره‌های عمومی که در شبه‌قاره هند گردآوری و چاپ شده بود، شمع انجمن است. امیرالملک سید محمد صدیق حسن خان بهادر حسینی بخاری قنوجی در سال (۱۲۹۲ ق.) زندگی‌نامه و شعر ۹۷۸ سخنور کهن و همزمان خود را گردآوری نموده و در سال (۱۲۹۳ ق) در چاپخانه شاهجهانی هند به چاپ سنگی رسانده است، چنانکه خود گوید:

در این تذکره که قطره‌ای از سحاب و ذره‌ای از آفتاب است، ذکر جمعی از متقدمین شعرا و متأخرین نظماً که غازه اعتبار و اشتها بر رو کشیده‌اند و زمره‌ای

که به مدد طبع رسا بر کاخ بلند آوازی برآمده، نه ضبط جمله شعرای سابق و حال فرس [و] هند چه شمار ایشان بیش از آن است که طایر بلند پرواز خامه معجزه نگار در هوای احصای آن بال پرواز گشاید. (ص ۲۳-۲۲)

وی سخنوران را به ترتیب الفبای نخست نام آورده. از این رو نخستین شاعر انوری شده است و واپسین آنها یوسف لکهنوی و چنانکه انتظار می‌رود، گزارش و شعر سخنوران همگام خود بویژه باشندگان دیار هند بیشتر از دیگران است.

گردآورنده برخلاف بسیاری از هندیان تذکره‌نگار، مآخذ خود را در شرح هر شاعر بیان داشته که بی‌گمان بر اعتبار کار خود افزوده است. اما به‌سان دیگر تذکره‌نویسان هندی به دلیل کمبود منابع، از اشتباهات ادبی و تاریخی، بویژه درخور داشتن اشعار شاعران به یکدیگر، برکنار نیست. و این ویژگی بسیاری از تذکره‌هایی است که در هند نوشته شده است و این کثرتها از آنجا برآمده که منابع آنها، بیشتر کتابهای چاپ هند بوده و نادرستی‌ها مرتباً تکرار شده است و بی‌گمان هر کدام از آنان نیز چند اشتباه بر کتاب پیشین افزوده‌اند. عیب دیگر تذکره‌های هندی، وجود کاتبان و یا حروف چینیان ناآشنا به خط و دانش پارسی بوده که بیشتر کلمات را نقاشی کرده‌اند. محمد صدیق از نوادگان سادات حسینی بخارا است که نسبش به امام زین‌العابدین (ع) می‌رسد وی به سال (۱۲۴۸ ق) در قنوج هندوستان به دنیا آمده و دانشهای رایج روزگار مانند ادب، منطق، حکمت، فلسفه، تفسیر و فقه را در همان جا فرا گرفته است. وی پس از گذشت و گذار فراوان، باشنده بهوپال شده است دو پسر او، نیز بر راه پدر رفته و صاحب تذکره‌های نگارستان سخن و صبح گلشن شده‌اند. همسرش نیز، تاج‌الاقبال را در تاریخ بهوپال نوشته است. صدیق خان به غیر از این تذکره، آثاری در تفسیر طب، فقه و تفسیر به فارسی و عربی داشته است. (بنگرید ص ۶) محمد صدیق خود نیز سخنور و منشی بوده و در شعر تخلص نواب داشته است. نمونه اشعار او در همین تذکره (ص ۷۴۷-۷۳۶) درج است. از جمله گوید:

آتشکده عشق بتان است دل من پرهیز که برقی نجهد از شرر ما
من محو تجلی سراپای نگارم آینه نیارید به پیش نظر ما
وی به سال ۱۳۰۷ ق درگذشته است.

اما شمع انجمن که اکنون با پیشوند تذکره در بهار امسال به کوشش و پژوهش دکتر محمد کاظم کهدویی، مدیر دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه یزد (پیشتر کتاب

برگزیده عین‌القضات او چاپ شده بود) بوسیله انتشارات دانشگاه یزد چاپ شده به ترتیب زیر سامان یافته است:

نامه، سفرها و آثار مؤلف، منابع، برخی نادرستی‌ها و برخی ویژگی‌های کتاب. سپس متن کتاب به ترتیب جدید و بر پایه الفبای درست نام سخنوران.

از آثم اکبرآبادی تا یوسف گویاموی در ۹۷۸ مدخل آمده است. پایان بخش کتاب، خاتمه شمع انجمن اثر خامه چند تن از نویسندگان، و سپس و به ترتیب مآخذ [کوشنده] و فهرست‌های چندگانه است.

ویژگی‌های کوشش جدید به سعی دکتر کهدویی:

۱. رفع اشتباهات تاریخی، ادبی و چاپی کتاب.
۲. یافتن منابع و مآخذی که گردآورنده از آنها بهره برده است.
۳. برابری با دیگر تذکره‌های هندی و ایرانی برای کاستن از ناراستی‌ها و کژی‌ها.
۴. افزون نمودن آگاهی‌های ادبی و تاریخی بر متن موجود.
۵. افزون نمودن کتابشناسی شاعران، ذیل نام آنها.
۶. پیرایش، ویرایش و آرایش کتاب برای دسترسی بهتر به متن خوب و شایسته.
۷. از گمنامی به در آوردن یکی از تذکره‌های خوب و جامع فارسی که حدود ۱۳۰ سال پیش، در شمارگانی اندک در هندوستان چاپ شده بود و پژوهشگران امروز تاریخ و ادب پارسی از دسترسی بدان و زندگی‌نامه‌ها و شعرهای خاص آن محروم بودند.
۸. آشنایی پژوهشگران تاریخ و ادب یزد با زندگی و شعر ۱۵ سخنور این دیار مانند: آگهی، اختری، ادایی، الفتی، زمانی، سالک، سعید، شرف، عرشی، فسونی، کاسب، مؤمن، وحشی، وقاری و یزدی و چند سخنور دیگر که در یزد به دنیا آمده و باشند شهرهای دیگر شده‌اند، مانند مجد همگر.
۹. سامان دادن چندین فهرست خوب و راهگشا مانند افراد / قبایل و فرقه‌ها / کتابها / جایها / پراکنندگی جغرافیایی نام‌ها. در پایان کتاب که بر سودمندی این تصحیح دو چندان افزوده است، هرچند زحمتی طاقت‌فرسا برای کوشنده بوده، اما باعث آسایش خوانندگان شده است.

چند نکته گفتنی:

۱. گویا گردآورنده علاوه بر تعصبی که دکتر کهدویی در ص ۳-۲ اشاره نموده است، در درج نام سخنوران زن نیز، کوتاهی نموده و تنها نام و شعر چند نفر را آورده است.

۲. در فهرست‌های پایان کتاب برخی کاستی‌ها دیده می‌شود که ظاهراً به دلیل استخراج آن بوسیله کامپیوتر بوده است، مانند:

* نام یزدجرد که در صفحات ۴۹۵، ۵۰۱، ۶۵۶، ۸۱۷ آمده و به نادرست ذیل نام یزد فهرست شده است.

* نام اردکان (ص ۱۵۴) و بافق (ص ۷۸۷) در فهرست مکانها و نام مثنوی فرهاد و شیرین (ص ۷۸۷) در فهرست کتابها نیست.

* نام مجدالدین همگر (ص ۶۴۱) نه ذیل نام شعرای یزد آمده نه شیراز.

* برخی اشتباهات چاپی هم به کتاب راه یافته است. مانند ص ۶ که «و هند» درست است نه «دهند» و ص ۹۵۳ که ذکر مؤمن یزدی در ص ۶۸۸ است نه ۶۸۵ و سعی کوشنده و ناشر آن مشکور باد که چشم اهل ادب را به دیدن چنین کتابی روشن کردند.

پی‌نوشت

۱. در تاریخ تذکره‌های فارسی ۹۷۱ آمده و نادرست است.